

LANDBOUW IN HET VEENWEIDEGEBIED IN 2030

Samenvattend verslag van de bijeenkomst op 31 juli 2003 in Reeuwijk

September 2003

Projectteam "Toekomstverkenningen Landbouw 2030"

Inleiding

Op 31 juli 2003 vond in het kader van het project Verkenningen Landbouw Veenweide in 2030 een tweede bijeenkomst plaats met vertegenwoordigers uit de sector, bedrijfsleven, onderzoek en maatschappij. Het project maakt onderdeel uit van het Programma Systeeminnovaties van het ministerie van LNV. Het ministerie van LNV heeft Wageningen UR en in het bijzonder Praktijkonderzoek van Wageningen UR (Praktijkonderzoek van de Animal Sciences Group en Praktijkonderzoek Plant&Omgeving) gevraagd onderzoek te doen naar mogelijkheden van systeeminnovatie in de landbouw. Wat is systeeminnovatie eigenlijk? Hieronder wordt puntsgewijs deze term toegelicht. Systeeminnovatie betreft:

- o Een bedrijfs- en organisatieoverstijgende vernieuwing
- o Een noodzakelijke betrokkenheid van verschillende belanghebbenden
- o Het aanspreken en benutten van verschillende soorten kennis, inzichten, vaardigheden en ervaring
- o Een andere vorm en betekenis van verhoudingen tussen verschillende spelers
- o Niet alleen technologische aspecten, maar ook bestuurlijke, organisatorische en sociale aspecten

Kortom, *"systeeminnovatie vereist een gezamenlijke prestatie en specifieke werkwijzen door uiteenlopende deskundigen en belanghebbenden"*. Systeeminnovatie neemt tijd in beslag, de tijdshorizon in dit programma is dan ook gezet op 2030. Het Praktijkonderzoek heeft er voor gekozen om drie trajecten tegelijkertijd uit te zetten in het kader van dit programma, 1) een landelijk traject, 2) een traject in NO-Brabant en 3) een traject in het westelijk veenweidegebied. De bijeenkomst van 31 juli stond in het teken van het traject in het westelijk veenweidegebied.

Wat is er voorafgegaan

In het najaar van 2002 is er een serie interviews gehouden onder diversie partijen die direct of meer indirect invloed uitoefenen op het beleid met betrekking tot het veenweidegebied. Onder de geïnterviewde partijen waren enkele gemeenten, provincies, maatschappelijke organisaties, vertegenwoordigers van de agrarische sector, waterschappen en agrariërs. De belangrijkste vragen die men voorgelegd kreeg waren 1) "hoe ziet volgens u idealiter een landbouwbedrijfssysteem in het veenweidegebied er uit in 2030?" en 2) "hoe denkt u dat de landbouw in het veenweidegebied zich zal ontwikkelen op basis van de huidige trends?" De resultaten van deze interviews zijn geanalyseerd en zijn aan de hand van deze resultaten een drietal toekomstbeelden geconstrueerd waarin gewenste landbouwbedrijfssysteem tot uiting kwamen. De toekomstbeelden waren "Stadsgerichte Landbouw", "Productiegerichte Landbouw" en "Natuurgerichte Landbouw"

Deze drie streefbeeldens zijn in een workshop van 2 april in Bodegraven verder geanalyseerd en uitgewerkt. In groepsverband is getracht de vrij abstracte toekomstbeelden meer concreet te maken. Wat in de lijn der verwachting lag en wat ook gebeurde is dat elementen van de drie streefbeeldens als zodanig in het resultaat van elk groepswork terugkwamen. Het is ook niet reëel om te denken dat elk van de drie streefbeeldens los van elkaar staan zonder dat deze elkaar beïnvloeden. Ook doet dit geen recht aan de dynamiek en creativiteit die er is bij veel agrarische ondernemers die verschillende kansen pakken om hun bedrijf op een levensvatbare wijze voort te zetten.

Aan het eind van de workshop is er door verschillende partijen belangstelling uitgesproken om een vervolg te geven aan de workshop met als doel de resultaten van de workshop te gaan concretiseren op het niveau van concrete projectideeën / projectvoorstellen. In de bijeenkomst van 31 juli is geprobeerd hier handen en voeten aan te geven.

Doel van de bijeenkomst

Zoals in bovenstaande werd aangegeven was het primaire doel van de bijeenkomst op 31 juli om te komen tot een concretisering van de resultaten van de interviews en workshop. Resultaat van de dag moest dan ook zijn dat er projectideeën geformuleerd worden die de potentie in zich hebben om bepaalde hardnekkige knelpunten in het streven naar een sterke, maatschappelijk geaccepteerde landbouw in het veenweidegebied op te heffen. Dit kunnen bestuurlijke, organisatorische en bedrijfsmatige knelpunten zijn. Oplossingen voor deze vaak complexe knelpunten kunnen de term systeeminnovatie dragen: precies waar we naar op zoek zijn.

Methode

Als een rode draad door het Systeeminnovatieprogramma en dus ook het traject van het westelijk veenweidegebied loopt de DTO-methodiek. Centraal in deze methode staat het redeneren vanuit een gewenst toekomstbeeld, en niet vanuit bestaande zekerheden en beperkingen. Voordeel hier van is dat je niet hoeft te laten beperken door onmogelijkheden van nu, je kunt als het ware "vrij" redeneren. Het geeft je de gelegenheid om een wenselijk toekomstbeeld neer te zetten zonder je af te vragen "kan dit wel?". Het is dan wel zaak dat je vanuit dat wenselijk toekomstbeeld terug gaat redeneren naar wat dat betekent voor de praktijk van nu, ook wel "terugdenkend vooruitkijken" genoemd. Dit is wat we "backcasting" noemen.

Backcasting heeft als doel om een lange termijn visie / toekomstbeeld te vertalen naar korte termijn actie. "Wat moet er nu gebeuren om dan bij dat gewenste toekomstbeeld te komen? "

In de voorbereiding van de bijeenkomst van 31 juli is ons met enige regelmaat gewezen op de valkuilen die er kunnen liggen in deze methode:

- o Men zou kunnen vervallen in luchtflitserie door ongestructureerd creatief na te denken over de toekomst zonder dat het enige realiteitsgehalte heeft.
- o Door zo sterk vanuit strak omliggende toekomstbeelden te redeneren loop je het risico de huidige dynamiek en oncontroleerbaarheid van bepaalde ontwikkelingen te negeren. Je moet nu eenmaal als onderzoekers niet willen bepalen hoe en waar welke typen landbouw gerealiseerd moeten worden. Het ligt een stukje ingewikkelder.
- o Het volgen van de DTO-methode mag geen doel op zich worden, het moet een middel zijn en blijven om je te helpen om op een open, creatieve wijze te komen tot innovaties in, in dit geval, de landbouw op systeemniveau.

De afbakening

Centraal in de interviews, workshop en ook de bijeenkomst van 31 juli stond het westelijk veenweidegebied in zijn geheel. In een eerder stadium kozen we voor een case in het gebied Reeuwijk-Driebruggen. Al snel bleek echter dat de vragen, problemen en uitdagingen die spelen in dit specifieke gebied in grote lijnen overeenkomen met dezelfde vragen, problemen en uitdagingen elders in het westelijk veenweidegebied. Mogelijke systeeminnovaties zullen naar verwachting dan ook niet alleen relevant zijn voor het gebied Reeuwijk-Driebruggen maar ook voor de rest van het westelijk veenweidegebied.

De deelnemers

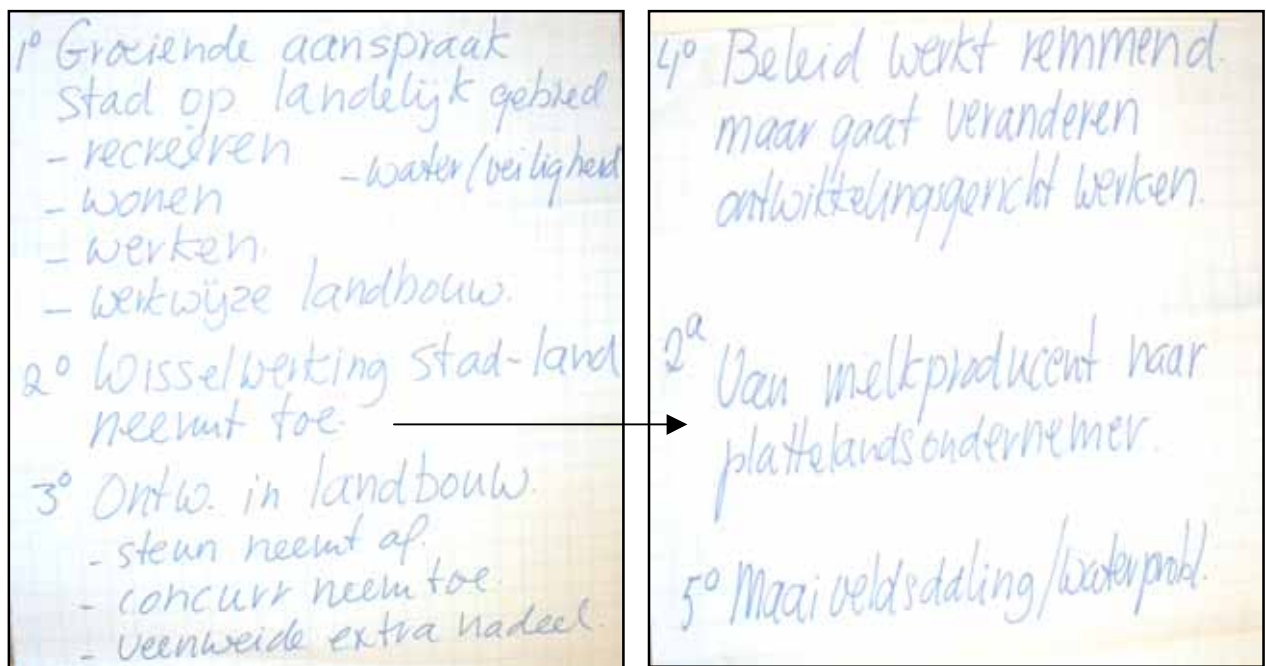
Er is bewust gekozen voor een beperkt aantal deelnemers aan deze bijeenkomst (zie bijlage 1 voor volledige deelnemerslijst). Het idee bestond dat door in klein verband waarin de benodigde expertise aanwezig zou zijn er in korte tijd een concretisering van de uitkomsten van de eerdere workshop gerealiseerd kon worden. De deelnemers zijn geselecteerd op basis van hun eerdere betrokkenheid binnen het project en om hun kennis en ervaring in het open en creatief nadenken over knelpunten en kansen voor de landbouw in het veenweidegebied. De deelnemers is gevraagd met een constructieve, creatieve en open houding deze bijeenkomst bij te wonen. Men is aangemoedigd om vooral veel de zogenaamde "waarom-vraag" te stellen en te beantwoorden. Door het stellen van "waarom-vragen" komt men achterliggende motivaties en redeneringen te weten van diverse partijen en belangen. Wanneer men deze weet is men in staat om op een andere wijze naar oplossingen te zoeken die voor beide partijen bevredigend zijn. Cruciaal ook in de zoektocht naar systeeminnovaties is het afvragen waarom een oplossing wel kan, niet waarom die oplossing niet zou kunnen. Door deelname aan deze bijeenkomst heeft men de gelegenheid gekregen om mede richting te geven aan het onderzoeksprogramma van Praktijkonderzoek van Wageningen UR met betrekking tot het veenweidegebied.

De resultaten

Doel van deze bijeenkomst was om projectideeën te formuleren die de potentie in zich hebben bepaalde knelpunten in de ontwikkeling van een duurzame landbouw in het veenweidegebied op te heffen. Allereerst is dan ook een analyse gemaakt van de toekomst van de landbouw in het veenweidegebied (zie bijlage 2 voor volledig dagprogramma). Welke relevante trends zijn er te onderscheiden in relatie tot het veenweidegebied? Wat zijn de kansen en bedreigingen voor de landbouw in het veenweidegebied?

Relevante trends in het veenweidegebied

In onderstaande afbeeldingen worden in genoemde volgorde een aantal relevante trends en ontwikkelingen aangegeven.

Ad 1: De samenleving verandert snel. Mensen hebben meer en meer behoefte aan een hoge kwaliteit van leven. Dit uit zich onder andere in een behoefte aan recreatie en verblijf in het landelijk gebied waar de kwaliteiten rust, ruimte en uitzicht nog relatief veel aanwezig zijn. Diegenen die zich dat kunnen veroorloven gaan in het landelijk gebied wonen. De samenstelling van de plattelandsbevolking verandert. Mede hierdoor wordt ook de "bemoeienis" van de burger met de boer steeds groter. Zorgen rondom water (kwaliteit en kwantiteit) en voedselveiligheid en vooral de onwetendheid hierover zorgen voor een steeds grotere burgervinger in de boerenpap. Een ontwikkeling die de landbouw niet wil, kan en mag negeren.

Ad 2: Vanwege voorgaand punt en de wijze waarop de agrarische sector hierop anticipeert leidt tot een steeds groter wordende uitwisseling van kennis en ervaring tussen boer en burger. Alhoewel deze ontwikkeling misschien niet zo zichtbaar is, is ze wel aanwezig. Een logisch gevolg van een groeiend beslag dat de stad op het platteland legt.

Ad 3: Naast de maatschappelijke trends zijn er ook een aantal harde economische trends zichtbaar die op het eerste gezicht een bedreiging lijken te vormen voor de landbouw in het veenweidegebied. Het Europese beleid voorziet een verdere afname van steun aan de Europese boeren, in elk geval een ontkoppeling van steun aan productie. Geen productiesteun meer maar directe inkomenssteun. Door de uitbreiding van de EU met landen uit Midden en Oost Europa is de verwachting dat de concurrentiepositie van Nederlandse boeren verslechteren zal, onder andere vanwege het grote verschil in de kosten per liter melk in Nederland en de toekomstige lidstaten. Voor de boeren in het veenweidegebied zijn er nog eens extra nadelen zoals de minder goede productieomstandigheden van het veenweidegebied ten opzichte van de rest van Nederland en grote delen van Europa. Deze economische trends zullen naar verwachting een grote impact hebben op de landbouw in het veenweidegebied.

Ad 4: Het beleid dat gericht is op landbouw en meer specifiek landbouw in het veenweidegebied wordt vaak als remmend ervaren. Er is vaak geen sprake van een gebiedsgerichte benadering en maar al te vaak worden generieke regels en plannen opgesteld die de grote regionale verschillen (veenweide / zand) in ogenschouw nemen. Daarnaast is de besluitvorming traag omdat de onszelf hebben verplicht tot het volgen van allerlei procedures die nu eenmaal veel tijd in beslag nemen. Er is al veel te lang onduidelijkheid over welke kant we nu met z'n allen opwillen als het gaat om het veenweidegebied. Er zijn tal van initiatieven en onderzoeken die maar al te vaak ook langs elkaar heenlopen. Een gebiedsaanpak gericht op een duurzame ontwikkeling van het veenweidegebied is dringend noodzakelijk.

Ad 5: De trend van bodemdaling is niet nieuw maar wel heel wezenlijk. De al maar verdergaande bodemdaling is juist een van de oorzaken van de slechter wordende concurrentiepositie van veel landbouwbedrijven in het veenweidegebied. Bodemdaling versterkt ook weer andere ontwikkelingen die de productieomstandigheden alleen maar verslechteren. Men kan dan denken aan de verzakking van wegen / paden en gebouwen en verzilting van het grondwater als gevolg van kwel.

Kansen en bedreigingen

Na het inventariseren van relevante trends (zonder uitpuittend te willen zijn) zijn de kansen en bedreigingen die voortkomen uit deze trends in kaart gebracht. Deels zijn er al een aantal bedreigingen genoemd bij de opsomming van trends. Hieronder volg een weergave van de uitkomsten van de discussie over kansen en bedreigingen.

Trend 1

K	B
Groeiende aanspraak	
beleidsruimte	bemoeienis
verbr. econ basis	open/aantr. landschap
nieuwe funct. combis	beleid onduidelijk
fin bijdrage → ink.	hoge grondprijs
pland. ontke → ^{landbouw} onzekerheid onderw.	ontw. ges. planologie
aanbieden rust	
nieuwe samenw. omw.	

Trend 2

K	B
Wisselwerking	
btw van elkaar leren	betrouwbare
profilering streekse producten	mindere veiligheid
groene diensten	bepaalde marktgeb. sprotsen
veel consumante vlakbij	pland. bijz.
meer draagvlak lb	onzekerheid bij bestanden
betreft uitwisseling kennis	
geld stad → pl land	
het spel moet anders gespeeld worden	

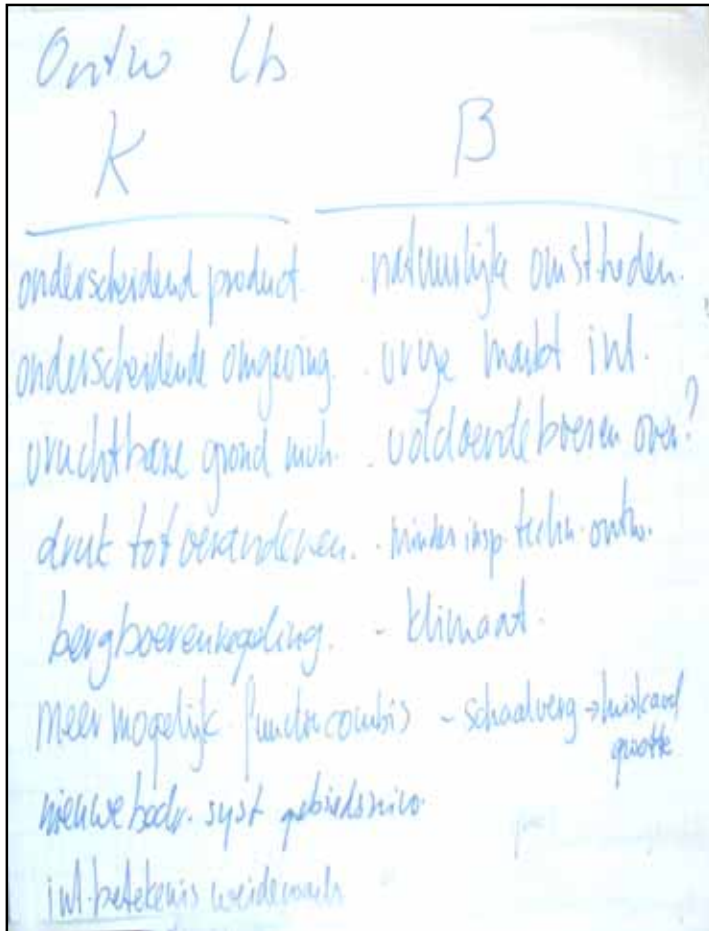
Ad 1: De groeiende aanspraak van het platteland op de stad brengt nogal wat kansen met zich mee voor de agrarische ondernemer. De economische basis van het bedrijf kan verbreed worden door diverse activiteiten te ontplooiën die beantwoorden aan de wensen van de burger. In sommige gevallen kan ook een financiële bijdrage uit gebiedsfondsen of diverse overheden verwacht worden zodat naast het extra inkomen die de ondernemer zelf genereert uit de activiteit er ook nog een extra financieel voordeel is. Er is een kans voor (een groep van) ondernemers om zelf de handen ineen te slaan en gezamenlijk een initiatief te ontplooiën wat een uitwerking kan hebben op de invulling van planologie / ontwikkelingsplannen van diverse overheden. Maximaal invloed uitoefenen op de besluitvorming dus door als ondernemers zelf met een gedegen alternatief te komen.

De bedreigingen die deze trend met zich meebrengen zijn deels al genoemd in voorgaande/ Het betreft dan onder andere de bemoeienis van burgers met de wijze waarop boeren hun bedrijf runnen. Door de druk van de stad dreigt het platteland meer en meer de kwaliteiten openheid, rust en ruimte te verliezen. Tenslotte speelt de veelheid van belangen het trage en onduidelijke besluitvormingsproces in de kaart. Ook draagt dit bij aan een grondprijs die nu zeker niet de productiewaarde vertegenwoordigt.

Ad 2: De groeiende wisselwerking tussen stad en platteland stelt boeren en burgers in staat van elkaar te leren. Boeren kunnen daarnaast ook hun streek(producten) profileren. Er is een kapitaalkrachtige markt "om de hoek" die door middel van een gedegen marketing succesvol aangeboord kan worden. Dit betreft niet alleen de traditionele streekproducten als kaas maar ook groene diensten als wandelroutes, "horeca" enzovoort. Door dergelijke activiteiten gaat de boer als het ware met het gezicht naar de stad staan wat het draagvlak voor het handhaven van zijn hoofdtaak, landbouw, vergroot.

Een bedreiging van deze ontwikkeling is dat het platteland verrommelt door een wildgroei aan activiteiten en initiatieven. En omdat de burger meer "op het erf" komt zal de agrarische ondernemer in zekere zin een deel van zijn / haar vrijheid in het ondernemen verliezen. Een andere bedreiging komt voort uit de planologische knelpunten die vaak de kop opsteken wanneer agrarische ondernemers hun inkomensbasis op deze wijze willen versterken en verbreden. Deels komt dit voort uit onbekendheid van de regels en mogelijkheden bij betrokken bestuurders.

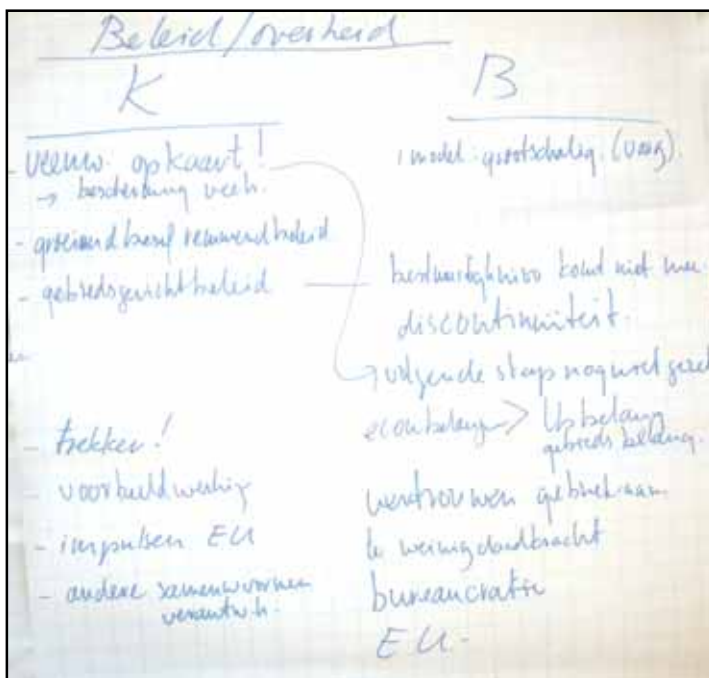
Trend 3

Ad 3: De diverse (economische) ontwikkelingen in de landbouw die op het eerste gezicht misschien bedreigend lijken bieden echter ook kansen aan agrarische ondernemers. Het veenweidegebied is een regio die zich onderscheidt voor wat betreft omgeving (Oudhollands landschap, internationale betekenis als weidevogelgebied), producten (veenweidekaas etc.) en vruchtbare bodemomstandigheden. Deze onderscheidende factoren kunnen en moeten ook maximaal benut worden door de agrarische ondernemers in dit gebied, ook op internationaal niveau. De over het algemeen slechte productieomstandigheden geven aanleiding om te denken dat het gebied wellicht in aanmerking komt voor EU-steun via de zogenaamde "bergboerenregeling".

De bedreigingen zijn bekend, relatief slechte productieomstandigheden, een vrije markt met de daarbij geldende economische wetten, een veranderend klimaat (meer extremen in natte en droge perioden) en het feit dat de uittocht van boeren uit het veenweidegebied snel gaat. Zijn er op termijn nog wel voldoende boeren over die het landschap open en aantrekkelijk kunnen houden?

Trend 4

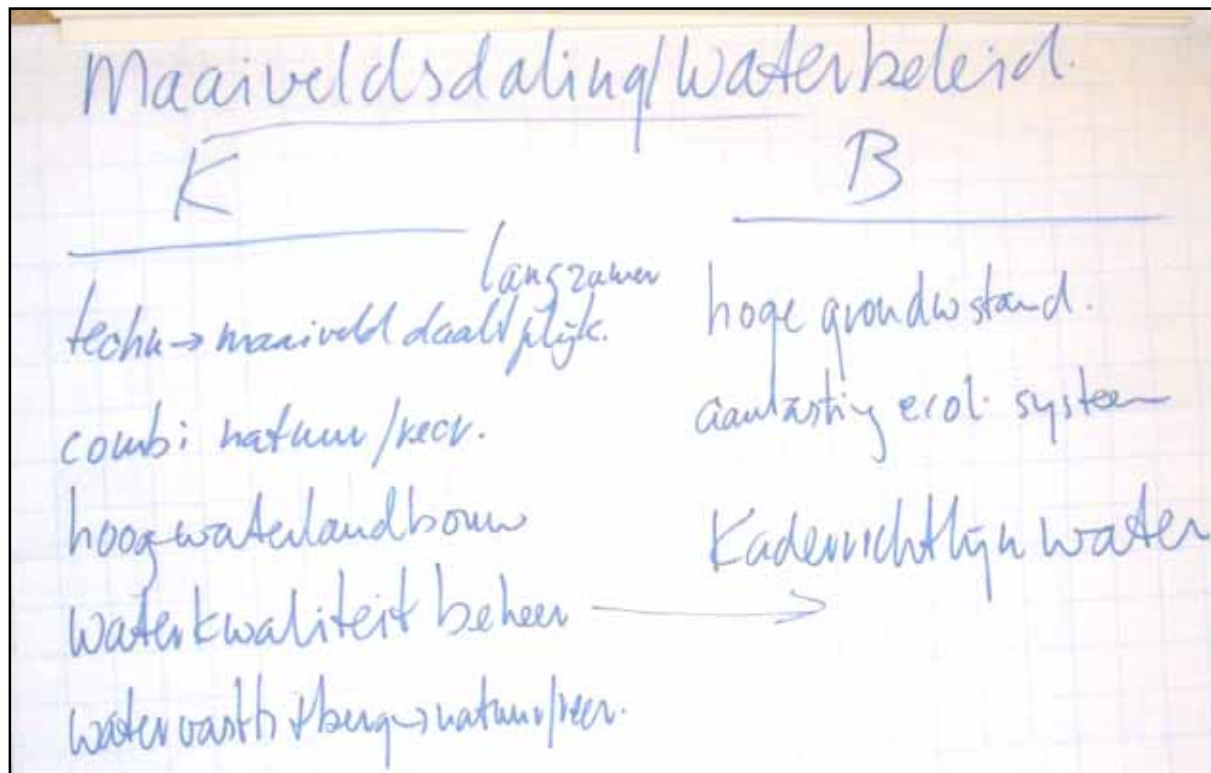
Ad 4: Het veenweidegebied staat nu nadrukkelijker dan ooit op de agenda. Ook komt er meer aandacht voor het feit dat een gebiedsgerichte aanpak hier noodzakelijk is en er is een groeiend besef dat het beleid vaak een remmende werking heeft. Zoals al eerder aangegeven werd biedt het EU-beleid ook kansen om tot een versterking te komen van de positie van de landbouw in het veenweidegebied.

Bedreigingen vormen de discontinuïteit van het bestuur en daarmee ook beleid. Over het algemeen is er sprake van een gebrek aan wederzijds vertrouwen tussen de betrokken partijen. Vaak verdringen (landelijke) economische belangen de belangen van diverse regio's. Tenslotte is er de knellende bureaucratie die er voor zorgt dat veel initiatieven m.b.t. een duurzame ontwikkeling van het veenweidegebied in de wachtkamer belanden.

Ad 5: Gegeven de omstandigheden van een dalende bodem zijn boeren genoodzaakt om van de nood een deugd te maken. Kansen te benutten die een hoge grondwaterstand met zich meebrengt. In gebieden waar de grondwaterstand werkelijk de bedrijfsvoering direct hindert moet dan gedacht worden aan het ontwikkelen / uitbouwen van de activiteiten van natuurbeheer en recreatie. Omdat hier een groeiende behoefte aan is kan dit een interessante bron van inkomsten voor een aantal agrariërs worden.

De bedreigingen zijn evident: een hogere grondwaterstand betekent een groeiend aandeel van "slechte" grassen in de zode, een afnemende smakelijkheid van de "goede" grassen, beperking van de weideperiode, beperking van de periode van voederwinning. Een en andere leidt tot dalende melkproducties.

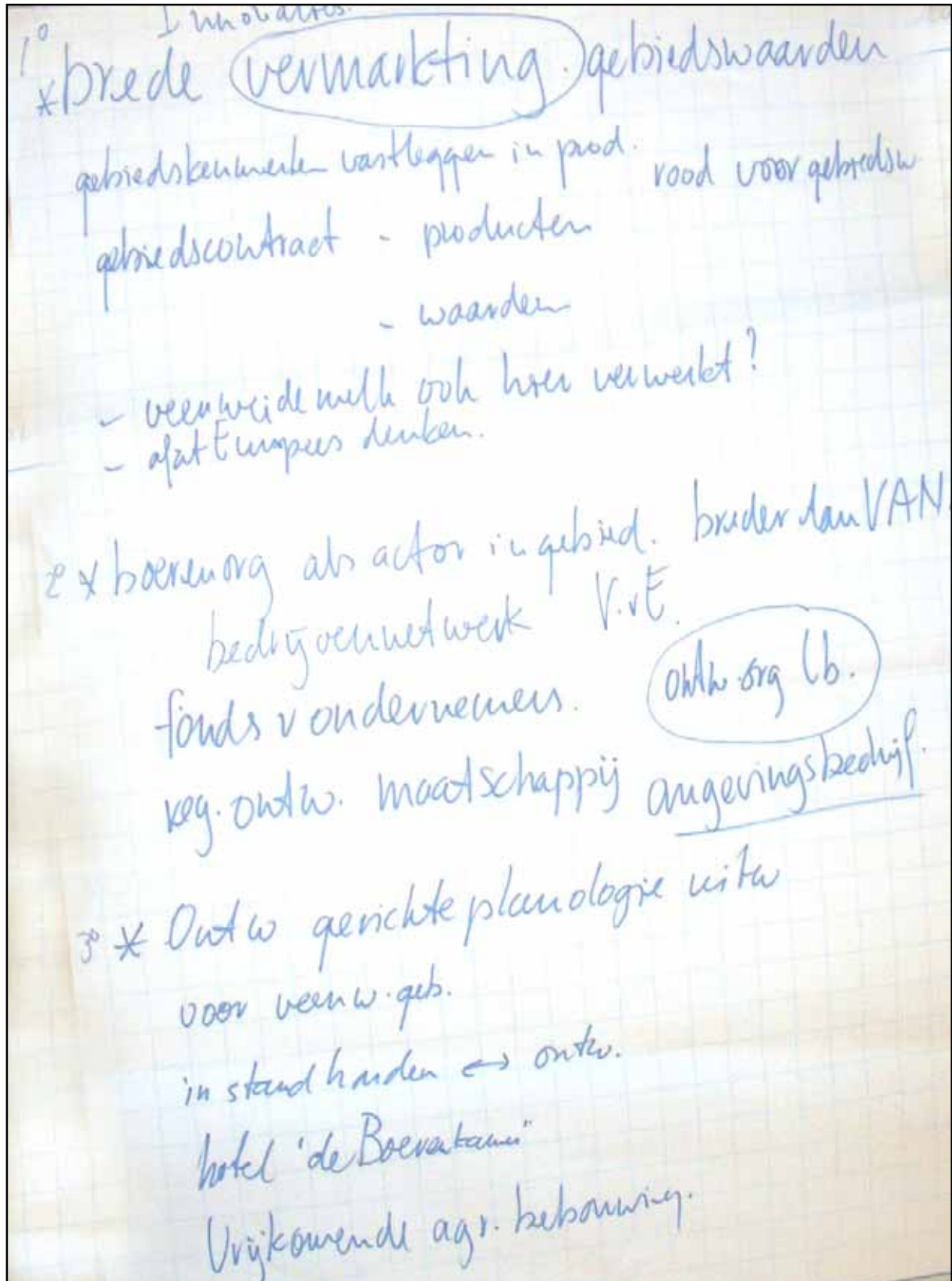
Trend 5

De projectideeën

Op basis van de inventarisatie van relevante trends en de kansen en bedreigingen die hiervan benoemd zijn is er nagedacht over noodzakelijke en gewenste veranderingen op met organisatorisch en technisch vlak. De opsomming van deze ideeën worden hieronder en volgende pagina's weergegeven. De uitwerking hiervan wordt weergegeven op pagina 9 en verder.

Opsomming noodzakelijke / gewenste veranderingen op met name organisatorisch en technisch vlak

4° Verantwoord landelijk wonen

welke voorwaarden
sociale woningbouw? enz.

5° Bedrijfsysteem (dis)continuïteit / kwaliteit
ander voer, anders melken enz.
noduugras. inkomen kwetsbaarheid

10° Andere organisatie
gesloten / technol. geldstromen - functies

6° Veenweide
Vgl. Groe 11° An

7° Nieuwe vormen eigendom + beheer van grond.

→ nog geen innov.

Wat is specifiek voor veenweide?

8° (Biol) op gebieds niv. samenw gebieds niv.

→ andere keten samenw, logistiek
streekpod.

9° Hout - vermarkting.
marktperceptief.

Vervolg
opsomming
noodzakelijke /
gewenste
veranderingen
op met name
organisatorisch
en technisch
vlak

**Uitwerking
van de
noodzakeli
jke /
gewenste
veranderin
gen.**

• **Verm
arkting**

Het
veenweidegebi
ed staat goed
op de kaart bij
de politiek. Er
moet duidelijk
gemaakt
worden wat de
bijzondere
kenmerken van
dit gebied zijn

en hoe die vermarkt moeten gaan worden. Melk en kaas gaan goed maar hoe zit het met de "producten" weidsheid, historische waarde? Als dit goed vermarkt kan worden kunnen deze "producten" een wezenlijke bijdrage leveren aan de levensvatbaarheid van de veehouderij in het veenweidegebied. Brede vermarkting van gebiedswaarden. Deze waarden moeten worden vastgelegd in de producten. Over een periode van 30 jaar kan geen rekening gehouden worden met subsidies. Waarom kan bijvoorbeeld een deel van de onroerend zaakbelasting niet gebruikt worden om een gebiedscontract te financieren? Dit is

een noodzakelijke tussenfase. Je moet de afzet Europees zien te slijten, het moet meerwaarde hebben. Rood voor gebiedswaarden (kan een fietspad zijn, geen mais, toegankelijkheid, koe in de wei). Rood voor de ontwikkeling van het gebied. Boerenorganisaties moeten breder en professionelere gaan opereren. Boeren moeten echt een actor worden in het gebied. Actoren die ook nadenken over het vermarkten van producten anders dan alleen kaas en melk.

- **Gebiedsgerichte planologie**

Hoe kan dit gerealiseerd worden. Nu zie je een grote versnippering vanwege verschillende peilvakken voor natuur en landbouw. Men moet af van de gedachte om alle functies te scheiden, daarentegen streven naar functiecombinaties. Onderzoek naar hoe gebiedsgerichte planologie in het veenweidegebied vorm gegeven kan worden. Dit kan inhouden dat er marktonderzoek nodig is in het gebied. Wat willen mensen in dit gebied, wat zijn de marktwensen? Hoe kun je de marktwensen combineren met het behoud van de gebiedswaarden en hoe vertaal je dit in beleid? Hoe kan je datgene wat belangrijk gevonden wordt in het gebied vermarkten? In de praktijk wordt verbreding vaak belemmerd door planologie. Er zijn veel kleine initiatieven, als we nu verder kijken en zien wat de vraag wordt. De vraag wordt groter, hier moet men rekening mee gaan houden en gestructureerd en in samenwerking een plan opstellen

- **Verantwoord landelijk wonen**

Het ontwerpen van een concept voor landelijk wonen. Als je meer wonen wilt hebben in het gebied, genereer je enorm veel inkomen. Hier kun je veel mee doen door middel van fondsen die bijvoorbeeld een ontwikkelingsmaatschappij beheert. We hebben het niet over een woonprobleem maar over een markt vraag. Wat zijn de voorwaarden om landelijk wonen mogelijk te maken, uit te breiden. Rood voor ruimte, groen, diensten, landbouw in veenweiden. Kun je dan ook aan sociale woningbouw denken? Niet perse voor de rijkere. Bejaardentehuizen, kinderopvang.

- **Wat te doen met vrijkomende agrarische gebouwen**

Hoe voorkom je verrommeling door bedrijven en problemen met de hinderwetvergunning bij realisatie van een woonfunctie in het landelijk gebied. De milieuwetgeving sluit vaak niet aan bij de ruimtelijke ordening. Je moet agrarische activiteiten en wonen naast elkaar mogelijk maken. Stankcirkels van wonen, afstand van natuurgebied. De boeren kunnen niet meer uitbreiden als je alle cirkels op de kaart zet. Dit moet je niet technisch oplossen in de sfeer van techniek.

- **Innovaties in het bedrijfssysteem**

Naast een aantal mogelijke organisatorische vernieuwingen moet er ook gekeken worden naar mogelijke technische innovaties die een verantwoorde landbouw mogelijk maken in het natter wordende veenweidegebied. Voorbeelden die verder uitgewerkt zouden kunnen worden zijn:

1. Wat doe je met natuurgras
2. Voeding van koe (i.v.m. geur) → bovengronds uitrijden, geen zodenbemester nodig etc.
3. Hoe bouw je bedrijven (zichtbaarheid koe, cultuurhistorie)
4. Drijvende kavelpaden
5. Soorten van koeien

- **Bedrijfsovername**

Hoe ga ik een bedrijfssysteem zodanig organiseren zodat de overnameproblematiek minder stringent wordt. Welke innovatie moet je hierin bedenken. Overname vergemakkelijken. We willen continuïteit van de activiteit melkveehouderij realiseren. Overnames zullen anders gerealiseerd gaan en moeten worden.

- **Nieuwe samenwerkingsvormen**

Privaat gaan samenwerken als ondernemers in het gebied om het gebied zo in te richten als je het zelf wil. Geen gebiedsfonds, maar een fonds van ondernemers. Via een ontwikkelingsmaatschappij kan er nagedacht worden over hoe men ruimte kan scheppen om dingen echt in gang te zetten. Ontwikkelingsorganisatie van agrariërs. De overheid is de afnemer van de diensten, de boeren zijn de leverancier. De overheid heeft 1 aanspreekpunt (de ontwikkelingsmaatschappij van boeren). De boeren hebben onderling afspraken gemaakt om deze diensten tegen een aanvaardbare prijs te leveren. Er komen nieuwe mogelijkheden voor de boer, nieuwe kansen. Probleem is dat de agrariërs georganiseerd zijn als individuele ondernemers. Er is een nieuw samenwerkingsverband nodig. (zie o.a. Stiefmoeder Aarde, Theun de Vries). 15% van de revenuen afstaan aan de ontwikkelingsmaatschappij. Hoe krijg je iedereen bij elkaar, hoe reageren ze op een vraag en hoe brengen ze dit terug naar de achterban?

- **Nieuwe vormen van eigendom en beheer van grond**
De grondwaarde is dan uitgangspunt. Nu is de grondmarkt ziek. De marktwaarde extreem hoger dan de werkelijke productiewaarde. Door grondeigendom zodanig in te richten zodat het prijsopdrijvend effect verdwijnt is iets om over na te denken.
- **Biologische landbouw / natuurbeheer op gebiedsniveau**
Logistieke voordelen. Opschaling afzet streekproducten. Welke opbrengsten leveren dit op, welke langjarige afspraken kun je maken, welke marktvraag is er? Als je als boer natuur inpast in het bedrijf kun je het voor de helft doen ten opzichte van een natuurbeherende organisatie. Wat gaat de exploitatie van het gebied kosten wanneer er geen boeren meer zijn. Dit is een maat voor wat de landbouw wel mag kosten in het gebied. Dit is een input die je nodig hebt in het nadenken over de toekomst van de landbouw in het veenweidegebied. Misschien moet je ook wel nadenken over het creëren van gesloten bedrijven op gebiedsniveau. Je hebt het over innovaties wanneer men over een lange periode van jaren in staat bent en bepaalde beweging in gang te zetten. Men zou uit kunnen zoeken wat de mogelijkheden zijn van het vrij aanbieden van beheer van natuurgebieden, iedereen kan aanbieden. Wie dit het goedkoopst kan krijgen de opdracht. Men zou een virtuele sessie kunnen doen (een "Veenweidebeurs").
- **Het veehouderijbedrijf met twee inkomens**
Het agrarisch bedrijf was vroeger een familiebedrijf en dit is nu een eenmansbedrijf geworden. De gevolgen hiervan zijn dat de continuïteit van de opvolging doorbroken is. Dit zegt iets over de schaalgrootte en het inkomen wat gegenereerd moet worden. Goed nadenken over de continuïteit van agrarische bedrijven in het gebied. Bedrijfsovername is altijd het beslismoment.
- **Hout als streekproduct van het veenweide**
Marktonderzoek naar afzetmogelijkheden van hout (wilgentenen, elzenhout). De landschappelijke kwaliteit wordt beter in stand gehouden wanneer het een economische betekenis heeft. Ze staan er al, ze horen in het landschap, gebruik ze dan ook optimaal.

In onderstaande tabel wordt weergegeven waar welk van de geopperde ideeën de voorkeur van de diverse deelnemers naar uit gaat (n=9, 3 antwoorden pp). Het geeft goed weer dat de algemene indruk is dat technische innovatie niet zonder organisatorische veranderingen kan en v.v.

Idee		Score
Vermarketing van gebied		xx
Ontwikkelingsorganisatie landbouw	Projectidee / voorstel	xxxxxxxx
Gebiedsgerichte planologie		x
Verantwoord landelijk wonen		xx
Vrijkomende agrarische gebouwen		
Innovaties op niveau van bedrijfssysteem - andere rassen - ander voer - maatregelen voor vertraging van bodemdaling	Projectidee / voorstel	xxxxxx
Nieuwe structuren van bedrijfsovername	Vereisen wel andersoortige aanpak.	
Nieuwe vormen van eigendom van grond	Eerder nog geformuleerd als vraag, idee. Link zoeken met EcoLana	x
Biologische landbouw o.i.d. op gebiedsniveau		xx
Hout als streekproduct		
Veenweidebeurs		xxx
Koppelen van geldstroom en functies		xx

Veel projecten staan of vallen met bereidwilligheid van melkveehouders uit het veenweidegebied. Wat vinden melkveehouders belangrijk. Misschien is het zinvol om met een aantal van hen een prioritering te doen en daar moeten ook suggesties en ideeën vandaan komen. Idealiter moeten mensen uit het gebied zelf aan deze

activiteiten trekken. Goed overleg en samenwerken maakt veel meer mogelijk. Op dat moment moet het duidelijk zijn hoeveel er beschikbaar is voor projecten waar draagvlak voor is. Er moet tevens goed nagedacht worden over wie betrokken moet worden bij het vervolg van het nadenken over de verdere uitwerking van deze ideeën.

Het vervolg

In de laatste maanden van 2003 zal Praktijkonderzoek een aantal van bovengenoemde ideeën verder uitwerken in de vorm van een projectvoorstel. Deze projecten zullen deel uit maken van het werkplan 2004 van het onderzoeksprogramma Multifunctionele Landbouw 400-V. De keuze van een aantal van bovengenoemde projectideeën zal afhangen van de beschikbaarheid (kwaliteit / kwantiteit) van benodigde projectmedewerkers, mogelijke aansluiting bij andere onderzoeksprogramma's / projecten en goedkeuring en van de mate waarin de projecten passen binnen het genoemde onderzoeksprogramma. De deelnemers aan de diverse bijeenkomsten zullen van deze keuze op de hoogte gebracht worden en mogelijk gevraagd worden een bijdrage te leveren aan de invulling van een van de projecten.

Bijlage 1

Lijst van deelnemers

Naam	Organisatie
Otto Vloedgraven	Gebiedscoördinator gem. Oudewater
Huib Bor	Veehouder
Henk van der Smit	Gemeente Reeuwijk
Cor van der Vaart	ALFA Accountants
Theun Vellinga	DLG
Catharinus Wierda	ASG-PO
Theo Vogelzang	LEI
Stijn van Belleghem	Zuid-Hollandse Milieufederatie
Maarten Kommers	ASG-PO

09.30 Koffie / thee

10.00 Introductie

10.00 – 10.10 Aanvang programma, welkom door dagvoorzitter (Theun Vellinga), uitleg dagprogramma

10.10 – 10.15 Korte kennismaking

10.15 – 10.30 -programma systeeminnovaties
-wat is vooraf gegaan
-doel, uitgangspunten en follow-up van de bijeenkomst van vandaag

10.30 Analyse van de toekomst landbouw in veenweide

10.30 – 11.00 in kaart brengen van relevante trends (maatschappelijk, economisch, beleidsmatig en technologisch) in relatie tot veenweidegebied

11.00 – 12.00 welke kansen en bedreigingen zijn er voor de landbouw in het veenweidegebied

12.00 Lunchpauze

12.45 Noodzakelijke innovaties

12.45 – 13.45 Noodzakelijke (systeem)innovaties (bestuurlijk, bedrijfsmatig, organisatorisch) aan de hand van trends, kansen en bedreigingen

13.45 – 14.00 Concretisering van de noodzakelijke innovaties → vertaling naar projectideeën

14.00 Pauze

14.15 Haalbaarheid / aanvaardbaarheid van de projectideeën

14.15 – 14.30 Wat zijn de moeilijkheden bij realisatie van noodzakelijke (systeem)innovaties / projectideeën

14.30 – 15.00 Wat moet er dan nog meer gebeuren?

15.00 – 15.15 Wie moet daarbij meewerken?

15.15 – 15.30 Wat moet elk van hen dan doen?

15.30 Afronding

15.30 – 16.00 Aanscherpen projectideeën → schrijven van concrete projectvoorstellen

16.00 – 16.15 Evaluatie, vervolgspraken, vervolgtraject

16.15 Einde bijeenkomst

Bijlage 3 Uitkomsten Evaluatie

		mee eens	enigszins mee eens	enigszins mee oneens	mee oneens
Inhoud					
1	Ik heb voldoende inbreng kunnen hebben in deze bijeenkomst	7	2		
2	Ik ben geïnspireerd tot nieuwe ideeën, ik heb nieuwe dingen geleerd	4	5		
3	Mijn inbreng paste goed bij de inbreng van anderen	2	7		
4	Er is voldoende gedaan met mijn inbreng	4	5		
5	We zijn vandaag een stap verder gekomen in het nadenken over knelpunten en oplossingen voor de landbouw in het veenweidegebied	3	6		
6	De activiteit heeft inhoudelijk aan mijn verwachtingen voldaan	2	6	1	
Werkvorm					
7	De doelen van de activiteit waren helder geformuleerd	7	2		
8	Het tempo was goed	4	5		
9	Ik kreeg voldoende gelegenheid om een actieve rol te vervullen	7	2		
10	Er waren voldoende rustmomenten om nieuwe ideeën te laten bezinken		8	1	
11	Er was voldoende afwisseling in werkvormen	2	4	2	
12	Vorm en doel van de activiteit pasten bij elkaar	4	5		
Wat vond je het beste aan deze bijeenkomst					
	Eensgezindheid over de problematiek				
	Innovaties bedenken				
	Klein gezelschap en gemotiveerd				
	Sfeer en de leiding				
	Wel voldoende inbreng, toch ruimte voor eenieder				
	Omvang van de groep				
	Helder en strak programma				
Welke suggesties heb je om een vervolg te geven aan deze bijeenkomst					
	In het vervolg wil ik graag mijn medewerking verlenen aan het uitwerken van projecten				
	Verander de naam Animal Sciences Group gewoon in een Nederlandse naam				
	Herhalen met boeren				
	Deze groep begeleidingscommissie programma Systeeminnovaties laten zijn?				
	Hiermee nog niet echt draagvlak in het gebied. Nadenken hoe we de resultaten op hoger niveau onder de aandacht kunnen brengen. Mogelijk via groep melkveehouders die met ons concreet met een of meer projecten aan de slag gaat(n)				
	Inderdaad koppelen aan doelgroep, mensen die uitvoering zullen concretiseren.				